

Fragmenti života velikog čoveka

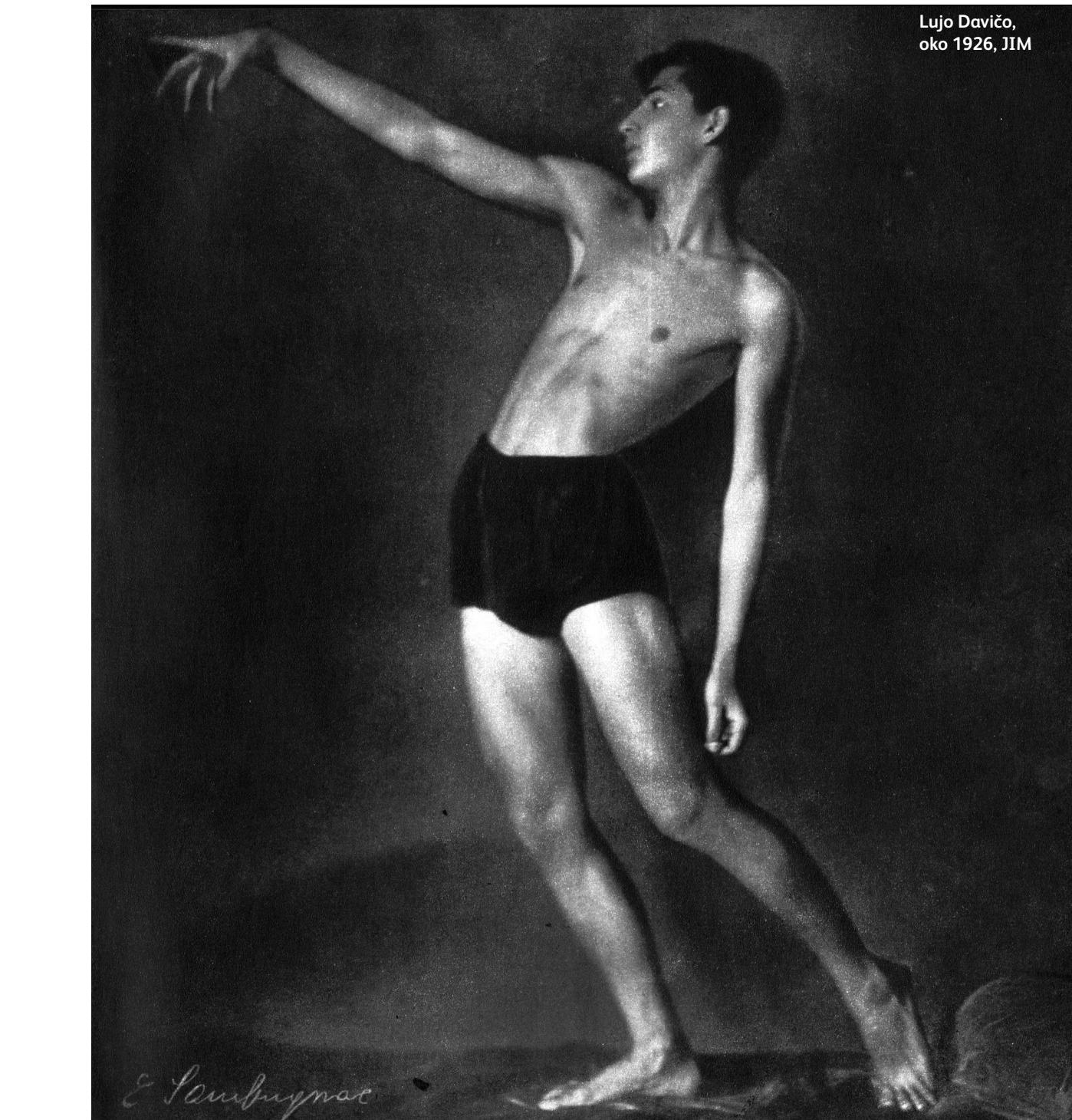
Luko Davičo (1908-1942) bio je baletski igrač, koreograf i pedagog, antifašista i učesnik Narodnooslobodilačkog pokreta. Prva državna baletska škola osnovana u Jugoslaviji 1948, od 1960. godine nosi njegovo ime. No, oficijelno pamćenje ne podrazumeva uvek nezaborav. Ime baletskog igrača, koreografa, pedagoga, antifašiste i učesnika NOP-a "zvuči" poznato, ali naziv baletske škole prikriva činjenicu da je on sam ostao nepoznat i u biti zaboravljen. O nezaboravnom umetniku i čoveku piše **Saša Brajović**, autorka knjige "Lujo Davičo. Fragmenti života" (Klio, Beograd, 2019)

Jedan od njih je zapis Radmire Nikčević Brajović, profesorce srpsko-hrvatskog jezika. Njeno živo, toplo i jasno sećanje na poslednje mesece života i smrt Luja Daviča uporište je moje knjige. Arhivska građa, uglavnom iz Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu, svedoči o Davičovom životu, a napisi iz štampe o njegovom talentu. Porodični album Venecije Levi Breder i partiture Pavla Stefanovića fragmentima života Luja Daviča daruju sliku i zvuk.

DORČOL: Lujo Davičo je potomak porodice koja je ugradila živote u duh i izgled Beograda. Njen rodonačelnik je Hajim Davičo, poslovni saradnik kneza Miloša Obrenovića. Njegovi sinovi, unuci i prauunci bili su trgovci, posvećeni dobrobiti jevrejske zajednice.

Poslednjih decenija 19. veka članovi porodice postaju advokati i vrsni intelektualci. Lujov stric Hajim Davičo, bio je pravnik, diplomata Kraljevine Srbije i pisac kojim počinje moderna književnost jevrejskih pisaca na srpskom jeziku. Lujov otac Benko, pravnik, književnik, prevodilac sa španskog jezika, stradao je kao pešadijski porednik 1913. u Drugom balkanskom ratu. Lujov najstariji brat, Samuilo Boško, inženjer sa diplomom slavne Politehnike iz Ciriha, streljan je u prvoj grupi Jevreja talaca 28. jula 1941. Srednji brat, Avram Arsen, umro je od malarije u kibucu Mišmar Haemek 1934, koji je gradio zajedno sa mnogo

Lujo Davičo, oko 1938, Jevrejski istorijski muzej, Beograd

E Samuylow

gim jugoslovenskim halucima. Lujova majka Streja Levi, pripadnica ugledne i stare sefardske porodice, zapamćena kao lepa, posvećena i dostojanstvena žena, u Holokaustu je izgubila sve članove porodice. Preživeo je jedino rođak Monicko Levi.

Kao i njegovi preci, Juda Levi (Lujo) Davičo rođio se na Dorčolu. Detinj-

U sećanju Radmire Nikčević Davičo ostao je tanak, oniži, crne, blago kovrdžave kose, tamnih očiju, živog pogleda i brzog osmeha, hitrog pokreta

Streja Davičo sa sinovima, Ženeva 1917, porodični album Venecije Levi Breder

Kreativnoj energiji prestonice poseban ton davali su Jevreji: npr. Rafailo Blam je osnovao prvi džez sastav, a Rozalija Adanja bila je prva džez pevačica u Jugoslaviji

stvo je proveo u Ženevi. Fotografije na aversu razglednica otkrivaju ljubav majke i sinova. U Ženevi je pohađao školu "Emil Žak-Dalkroza", švajcarskog kompozitora koji razvija tzv. euritmiku, metod učenja plesa, tada avangardan. Nakon povratka u Beograd, postaje čak Škole za ritmiku i plastiku Mage Magazinović, umetnice, feministkinje, prve borkinje za priznanje igre kao umetnosti u Srbiji. Bio je i učenik Prve muške gimnazije.

Često je nastupao sa ansamblom škole Mage Magazinović, o čemu svedoće fotografije i napisи u štampi koji ističu Lujov talent, osećajnost, lepotu figure i pokreta. Nakon trogodišnjih studija diplomirao je 1930. na Institutu Jaques-Dalcroze u Ženevi. Potom se vratio u rodni grad.

Kreativnoj energiji prestonice poseban ton davali su Jevreji: npr. Rafailo Blam je osnovao prvi džez sastav, a

Rozalija Adanja je bila prva džez pevačica u Jugoslaviji.

Davičo se družio sa hrabrom braćom i sestrama Baruh. Bora Baruh nacrtao je njegov portret u letu 1931, na logorovanju.

MUZIKA, RITMIKA, POKRET: Davičo je nastupao kao samostalni baletski umetnik, o čemu svedoče novine, časopisi, plakati i programi. Posebno se ističu koncert u Jevrejskoj čitaoni-

ci 1931, kada je izveo dve palestinske igre i "požnjeo frenetičan aplauz", kao i "veče plastičnih igara", uz pratnju uglednog švajcarskog pijaniste Džona Obera, u Umetničkom paviljonu na Kalemegdanu 1932.

Na novoosnovanoj Muzičkoj akademiji i u srednjoj Muzičkoj školi "Stanković" 1937. postaje profesor za "ritmičku gimnastiku". Njegova studentkinja, buduća glumica i književnica Mirjana Kodžić, zapisuje da je kao

Život, izbor i borba

Pripadnik stare i ugledne sefardske porodice, Davičo je mogao izabrati udoban životni put. Bio je trajno posvećen modernom plesu, uprkos mogućnosti odabira konvencionalnijeg umetničkog izraza, ili isplativijih društvenih usmerenja. Vratio se u svoju zemlju i u njoj ostao, iako je u godinama pred početak Drugog svetskog rata slutio kakva ga sudbina čeka kao Jevreja. Igrač modernog plesa, bio je prilično usamljen u svojoj generaciji. Institucionalna podrška, koju dobija tek poznih tridesetih godina 20. veka, nije ga sputala, ni okončala potrebu za alternativnim kreacijama.

Opirući se utapanju u sistem poželjnosti, birao je avangardno polje komunikacije, socijalnog i umetničkog izražavanja, odbijajući svaki kompromis. Iako često na sceni, bio je tih i povučen čovek. Imao je, po svemu sudeći, čvrst a blag karakter, koji je njegove učenike, saradnike i prijatelje oslobođao i podsticao na kreativnost.

Osobenost i hrabrost povezale su ga sa simpatizerima i pripadnicima tada zabranjene Komunističke partije Jugoslavije, sa kojima je režirao govorne horove. Kada je uz pomoć svojih istomišljenika uspeo da napusti okupirani Beograd i ode u Crnu Goru, Lujo Davičo je ponovo načinio izbor, najteži. Kao izdanak porodice i naroda koji su mu preneli talenat za muziku i balet, ali i hrabrost, odlučnost i patriotizam, nije se pritajio u restoranu italijanskih oficira u Nikšiću, u kojem je radio kao konobar. Nije htelo da čeka da bude uhvaćen i sproveden na stratište bez otpora i borbe. Izvršio je atentat na okupatore, svestan da neće preživeti. Izveo ga je u ime posvećenosti partiji čiji su ga članovi prihvatali kao umetnika i Jevreja i bili borci protiv fašizma.

Ali, atentat nije počinio zato što mu je tako bilo naređeno. Izvršio ga je u ime borbe za slobodu, žrtvujući sebe, zato što je bio heroj.

nastavnik uvek bio "promišljen, nikad apsurdan iako je reč o složenoj improvizaciji kroz pokret", nikada prazan, mrzovljjan, strogi. Jovan Putnik, dramski, operski i lutkarski reditelj i kritičar, zapisuje da je "divni čovek Davičo" bio jedini oslonac avangardnim kretanjima u umetničkoj igri.

O modernosti Davičovog pedagoškog rada, čije je uporište bila povezanost muzike, ritmike i pokreta, svedoči naročito tekst književnika i teoretičara Pavla Stefanovića.

Na Muzičkoj akademiji Davičo sađaće sa dr Vojislavom Vučkovićem, kompozitorom, dirigentom, muzikologom, članom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), jednim od najizuzetnijih predstavnika intelektualnog i društvenog života Beograda. U skladu sa idejom sintetičkog pozorišta, Vučković je osnovao studentske recitativne horove. Sa književnikom i novinarom Veselinom Maslešom podstakao je Pavla Stefanovića da osnuje i vodi radnički govorni hor u "Abraševiću". Rad hora, koji je brojao oko 80 radnika, devojaka i mladića – od kojih je više od 70 poginulo u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB), Banjici i drugim logorima – bio je nadgledan i stalno prekidan upadima policije.

Izrazu ovog "hibridno-glumačkog muzičkog roda", koji je govorio brzo i glasno, hrabro i trenutno reagujući na sve što se dešava u zemlji i svetu, praćen muzikom, gestikulacijom, mimikom i pokretom, Davičo je, može se pretpostaviti, težio celog života. Od detinjstva upućen na slobodan pokret koji obuhvata ne samo telo već i misao i osećajnost, prostor i publiku, Davičo mu se pridružuje. Najzahtevниje ostvarenje hora bilo je izvođenje predstave *Oj kuli!*, u režiji Pavla Stefanovića, u Domu radničke komore Abrašević 1937.

Ova revolucionarna pesma popularnost je stekla zahvaljujući prepevu Luja Aragona. Umesto originalne muzike Paula Arme, za Abraševićev hor muziku je komponovao Josip Slavenski. Izvodila ju je pijanistkinja Stana Đurić Klajn, uz pratnju violine i fluite. Koreograf i scenograf ove složene scenske izvedbe bio je Lujo Davičo. Morao je pokrenuti veliki broj izvođača na maloj pozornici, uskladiti njihove pokrete i kretanje – vukli su konope, poput "kulija", nadničara iz Jugoistočne Azije – sa ritmom reči i

Streljane žene i italijanski fašisti kod Nikšića 1942, Arhiv Znaci.net

Sabiranje Jevreja u logoru na Sajmu, mart 1942, JIM

sivao ritmove i korake kola. Od 1936. bio je član Srpskog planinarskog i turističkog društva, osnovanog 1901. Fotografija potvrđuje da se družio sa Ludmilom Lidom Frajt, koja je studirala na Muzičkoj akademiji i postala kompozitorka horskih, orkestarskih i kamernih dela, muzike za decu, filmove i radio-drame. Sudeći po vedorini slikanih, fotografija je nastala pre početka rata u Jugoslaviji.

TEŠKE GODINE: Godine pred rat bile su teške za Jevreje i antifašiste. Davičovi prijatelji, Jevreji i Srbi, odrađene su bili levičari i komunisti. Po-svećen koreografiji i režiji socijalno angažovanih predstava, povezao se sa članovima Narodnog fronta, SKOJ-a, KPJ. Progresivne ideje koje je zastupala Komunistička partija, kao i njeni jasni i, u to vreme, gotovo jedini nastupi protiv antisemitizma, privukli su mnoge Jevreje. Tolerantan odnos vlasti Kraljevine Jugoslavije prema Jevrejima postepeno se menjao posle 1933.

Osim relativizacije antisemitizma, krajem tridesetih godina, a posebno u oktobru 1940. uvode se antisemitske uredbe – obustava upisa studenata i daka, tzv. *numerus clausus* (prema broju ukupne populacije) i zabrana poslova u vezi sa hranom. Počinje antisemitska propaganda, osniva se fašistički i antisemitski pokret Zbor, listovi *Vreme* i *Balkan*, iako zabranjeni zbog "širenja verskog neraspoloženja", ponovo su osnovani kao *Novo Vreme* i *Novi Balkan*, sa istom fašističkom i antisemitskom platformom.

Mirjana Kodžić je zapisala da joj je Davič rekao kako se za njega "vreme suzilo... gotovo da ne postoji", jer je znao da će "nestati sloboda za nas Jevreje".

Četiri dana posle ulaska nemačkih trupa 12. aprila 1941, počinju "specijalne" mere protiv Jevreja i Roma: registracija, vizuelna diferencijacija, prisilni rad na raščišćavanju Beograda od ruševin i tela poginulih posle bombardovanja, zabrana kontakta sa "arijevcima" i pojavljivanja u javnim prostorima (na kojima je pisalo *Für Juden verboten*), segregacija medicinskog osoblja i pacijenata, oduzimanje celokupne imovine...

Nemci su 19. aprila osnovali Jevrejsku policiju koju je Nedićeva Vlada nacionalnog spasa, formirana 29. avgusta

Ljubo Čupić neposredno nakon izricanja smrtne presude 5. maja 1942.

sta 1941., opsluživala. Nedićeva vlada naglasila je da se srpski narod, zahvaljujući okupatoru, "oslobodio Jevreja". Formiraju se prostori za sakupljanje Jevreja i Roma i počinju streljanja. U prvom je stradao Lujov brat Boško Davič. Stvaraju se koncentracioni logori Topovske šupe, Banjica, Jajinci, gde su do sredine novembra 1941. ubijeni svi Jevreji muškarci. U logoru

na Sajmištu, pored gladi, smrzavanja, batinjanja, njih preko šest hiljada satire se i trovanjem u gasnom kamionu (*dušegupka*), od marta do maja 1942. Tako je život izgubila Lujova baka, Solčika Levi, i sva rodbina. Za 13 meseci ubijeno je 16. 000 srpskih Jevreja, odnosno 90 posto populacije. Beograd je bio prva *Judenfrei* prestonica u Evropi.

Pošto je bio u Beogradu posle bombardovanja 6. aprila 1941, Lujo Davič bio je prinuđen da učestvuje u prinudnom radu i trpi poniženja svake vrste. Može se prepostaviti da je, posle prvih pogroma, morao živeti ile-

galno, sa lažnim dokumentima. Uspeo je da napusti Beograd pre potpunog uništenja njegovog naroda, kao i prijatelja komunista. Verovatno je to bilo od sredine septembra 1941, kada su stvorene prve slobodne partizanske teritorije. Davičov izlazak iz Beograda i putovanje prema Crnoj Gori sigurno su bili izuzetno tegobni.

POGROM: Pogrom njegove rodbine i prijatelja učinio je traganje za Lujom Davičom posebno teškim. Partizani i ilegalci koji su ga mogli zapamtiti iz ranih ratnih godina u Crnoj Gori su gotovo svi stradali 1942. Ipak, dragoceno usmeno svedočanstvo dobila sam od publiciste Veljka Šakotića, koji je bio ilegalac u Nikšiću. Luja Daviča u Crnu Goru doveo je Ilija Erbez, student i šahovski prvak Beogradskog univerziteta, član KPJ, koji je 1942. poginuo kao partizan u Trebinju. Erbez je povezao Daviča sa Milom Makrid, vlasnicom uglednog i posećenog hote-

la "Nikšić". Davič se u hotelu zaposlio pre nego što su ga zauzeli italijanski oficiri. Kada su oni početkom 1942. ušli u hotel, rado su zadržali poslužitelja koji je govorio francuski i druge jezike.

Svakog dana tokom zime i proleća 1942. dolazio je u dvorište kuće pored hotela, koje je imalo bunar – da pere povrće. U vremenu gladi, teške zime, okupacije, streljanja antifašista, njegov je dolazak bio najradosniji čas za decu iz dvorišta. U sećanju tada devetogodišnje Radmire Nikčević, bez dopuna i izmena tokom decenija, ostao je: tanak, oniži, crne, blago kovrdžave kose, tamnih očiju, živog pogleda i brzog osmeha, hitrog pokreta.

Od kasnog proleća, nakon odstupanja glavnine ustaničkih snaga u Bosnu, mnogi partizani i ilegalci ostali su izolovani u gradovima. U Nikšiću su gotovo svakodnevno streljani ispod brda Trebjesa. U maju 1942. streljan je Ljubo Čupić, student prava i partizan, snimljen u momentu izricanja smrtnе presude. Obešena je maloletna skojevka Joka Baletić i mnogi drugi.

Kako se osećao Davič ne može se ni zamisliti. Brat mu je streljan, pobijeni svi rođaci i drugovi. Nije znao da li mu je majka živa. Bio je daleko od svega što je činilo njegov svet. Bio je Jevrej u gradu okupiranom od fašista. Ne zna se s kakvim je dokumentima boravio u Nikšiću i da li su italijanski oficiri, koje je posluživao u restoranu, znali da je Jevrej. Italijanski okupatori imali su znatno blaži odnos prema Jevrejima od nemačkih, te su se mnogi od njih privremeno spasli tako što su iz nemačke okupacione zone uspeli da stignu u italijansku. Ipak, u Crnu Goru su, nakon ustanka 13. jula 1941, poslate crnokošuljaške čete sa naredbom da kazne "neposlušnost" crno-

galno, sa lažnim dokumentima. Uspeo je da napusti Beograd pre potpunog uništenja njegovog naroda, kao i prijatelja komunista. Verovatno je to bilo od sredine septembra 1941, kada su stvorene prve slobodne partizanske teritorije. Davičov izlazak iz Beograda i putovanje prema Crnoj Gori sigurno su bili izuzetno tegobni.

Prema iskazu uglednog nikšićkog lekara Stevana Popovića, kojeg su Italijani pozvali da ukaže pomoći ranjenima, u atentatu nije bilo smrtno stradalih, a počinilac je odmah ubijen.

Zatočeni Jevreji u logoru Topovske šupe, april 1941, JIM

Spomenik streljanim partizanima i antifašistima pod Trebjesom

Prema drugom tragu, teško ranjenog Daviča mučili su u zatvoru "Volat" u podrumu hotela "Evropa" i streljali 27. juna 1942.

Novinar, književnik i istoričar Vladimir Dedijer o ovom događaju piše u svom ratnom dnevniku. Na desetogodišnjicu Davičovog stradanja, objavljuje kraći tekst u *Politici*. Prema svedočenju Mile Makrid, dan nakon Davičove smrti, iz logora u Skadru stigla je u Nikšić njegova majka. Verovatno je ova podudarnost prenaglašena. Ipak, sudeći po drugim sećanjima, verovatno je, tragajući za jedinim koji joj je ostao, Streja Daviča došla neposredno posle sinovljeve pogibije.

Na Luju Daviča seća spomen-ploča u beogradskoj Prvoj gimnaziji, kao i ona postavljena 1961. na zgradu u kojoj je bio hotel "Nikšić". Njegovo ime nalazi se i na spomeniku partizanima streljanim ispod brda Trebjesa, izvedenom prema projektu Ljuba Vojvodića iz 1982. Godine 1960. baletska škola u Beogradu dobila ime "Lujo Davič". Ova odluka, kojoj nisu bili skloni poneki što su smatrali da škola klasičnog baleta treba da ponese ime neke od prvakinja klasičnog, a ne predstavnika modernog plesa, mora se posmatrati u kontekstu politike sećanja u SFRJ, kao i napora jevrejske zajednice da svoje žrtve istakne kao posebne i trajno ih memoriše. Tako je škola ponela ime koje je simbolizovalo simbiozu pojedinačne ratne žrtve, stradanja celog naroda i revolucionarnog sadržaja. Pošto je to škola umetnosti, čija je srž sloboda, ime joj u potpunosti priliči.